

СЕКЦІЯ 4 ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕТАПУ АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ «ШКОЛИ ТОЛЕРАНТНОСТІ»: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

APPLICATION OF THE TRAINING PROGRAM WITHIN THE IMPLEMENTATION OF THE FORMATIVE STAGE OF THE AUTHOR'S MODEL "TOLERANCE SCHOOL": RESULTS AND PROSPECTS

У статті представлено результати впровадження тренінгової програми в межах реалізації формувального етапу експерименту всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності» на базі комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей №2 Хмельницької міської ради». Метою програми було формування у здобувачів освіти навичок толерантної поведінки, розвитку емпатії, покращення комунікативних здібностей та запобігання конфліктам у шкільному середовищі. Програма складалася з циклу тренінгових занять, які включали інтерактивні методи навчання, групові дискусії, рольові ігри та рефлексійні вправи.

У процесі реалізації програми протягом липня 2023 – лютого 2025 років в освітньому закладі серед учнів, їхніх батьків та педагогів було проведено низку тренінгів, спрямованих на розкриття таких основних тем: розуміння толерантності як соціальної цінності, розвиток емоційного інтелекту, подолання стереотипів і упереджень, ефективна взаємодія у конфліктних ситуаціях. Учасники тренінгових занять змогли на практиці відпрацювати конструктивні способи вирішення суперечок, навчитися висловлювати свої думки без агресії, а також розвинути навички активного слухання та асертивної комунікації.

Для оцінки ефективності програми використовувалися методи психодіагностики, анкетування та спостереження. Аналіз отриманих даних засвідчив позитивні зміни у поведінкових проявах усіх учасників освітнього процесу: знизився рівень конфліктності, підвищилася толерантність до думок інших, зросла згуртованість учнівських колективів. Запровадження тренінгової програми стало важливим етапом у створенні безпечного та підтримуючого освітнього середовища, а також сприяло подальшому розвитку авторської моделі «Школа толерантності».

Перспективи подальших досліджень включають адаптацію тренінгової програми до різних вікових категорій учнів, інтеграцію методик арт-терапії та медіації у процес формування толерантної взаємодії.

Ключові слова: емоційний інтелект, конфлікт, комунікативні навички, толерантність, тренінгова програма, школа толерантності, формування соціальної взаємодії.

The article presents the results of the implementation of the training program within the framework of the implementation of the formative stage of the all-Ukrainian experiment on the topic "Scientific and methodological support for the implementation of the author's model "School of Tolerance" on the basis of the municipal institution of general secondary education "Lyceum No. 2 of the Khmelnytskyi City Council". The goal of the program was to form in students the skills of tolerant behavior, develop empathy, improve communication skills and prevent conflicts in the school environment. The program consisted of a cycle of training sessions that included interactive teaching methods, group discussions, role-playing games and reflective exercises. In the process of implementing the program, during July 2023 – February 2025, a number of trainings were held in the educational institution among students, their parents and teachers aimed at revealing the following main topics: understanding tolerance as a social value, developing emotional intelligence, overcoming stereotypes and prejudices, effective interaction in conflict situations. The participants of the training sessions were able to practice constructive ways of resolving disputes, learn to express their opinions without aggression, and develop active listening and assertive communication skills.

To assess the effectiveness of the program, psychodiagnostics, questionnaires, and observation methods were used. Analysis of the data obtained showed positive changes in the behavioral manifestations of all participants in the educational process: the level of conflict decreased, tolerance for the opinions of others increased, and the cohesion of student groups increased. The introduction of the training program was an important stage in creating a safe and supportive educational environment, and also contributed to the further development of the author's model "School of Tolerance".

Prospects for further research include adapting the training program to different age categories of students, integrating art therapy and mediation techniques into the process of forming tolerant interaction.

Key words: emotional intelligence, conflict, communication skills, tolerance, training program, school of tolerance, formation of social interaction.

УДК 159.922.7-37.018.43
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.13>

Антонова З.О.

к.психол.н., доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

Старостіна К.В.

практичний психолог II категорії
Ліцей № 2 Хмельницької міської ради

Вступ із розкриттям актуальності проблеми дослідження. У сучасних умовах освітній простір є не лише середовищем для здобуття знань, а й осередком формування ціннісних орієнтацій, соціальних навичок та морально-етичних принципів серед дітей та підлітків. У зв'язку з глобалізаційними викликами, мультикультурністю суспільства та зростанням рівня соціальної напруженості питання формування толерантності серед учнівської молоді залишається надзвичайно актуальним [5, с. 47]. На думку І. Бега, Л. Сущенко, освітні заклади покликані сприяти розвитку у здобувачів освіти здатності до емпатії, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, подоланню стереотипів та упереджень, що відповідає стратегічним напрямкам реформування національної системи освіти та забезпечення принципів демократичного співіснування [6].

У працях І. Зязюна, Е. Помиткіна, толерантність як соціально-психологічний феномен досліджується в контексті виховання культури миру та ненасильницької комунікації [2]. Українські науковиці О. Савченко, О. Черноус зазначають, що формування толерантності як особистісної характеристики учня сприяє підвищенню рівня соціальної згуртованості в освітніх закладах та зниженню рівня міжособистісних конфліктів. Однак, попри наявні науково-методичні розробки, досі залишається недостатньо вивченим питання системного підходу до формування толерантних моделей поведінки через впровадження тренінгових програм у структурі шкільного виховання [8].

Протягом двох років (липень 2023 – лютий 2025) у межах реалізації авторської моделі «Школа толерантності» в Ліцеї №2 Хмельницької міської ради проводилося ґрунтовне дослідження щодо впливу тренінгових технологій на розвиток толерантної взаємодії серед учнівської молоді. Формувальний етап дослідження передбачав створення та апробацію тренінгової програми, спрямованої на розвиток навичок ненасильницької комунікації, емоційного інтелекту, асертивної поведінки та вирішення конфліктних ситуацій у шкільному середовищі [3; 4; 10]. Проведена робота дозволила емпірично підтвердити ефективність запропонованої моделі та визначити подальші перспективи її інтеграції у систему виховної роботи освітніх закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. У межах експериментального дослідження всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі Школа толерантності» на базі Ліцею № 2 Хмельницької міської ради після впровадження тренінгової програми для учасників освітнього процесу було проведено формувальний діагностичний етап експерименту. На цьому етапі нами було здійснено комплексну оцінку рівня сформованості толерантності серед учасників освітнього процесу, що включала когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Діагностичні заходи передбачали

використання стандартизованих психодіагностичних методик, анкетування та загальний аналіз освітнього середовища. До участі у формувальному етапі було залучено:

809 учнів 2–11-х класів, що дозволило оцінити рівень їхньої соціально-психологічної адаптації, особливості міжособистісної взаємодії та толерантних установок у межах шкільного середовища;

612 батьків здобувачів освіти різних класів, що сприяло визначенню впливу сімейного виховання на формування толерантної поведінки дітей;

97 педагогічних працівників, що дозволило дослідити їхню роль у формуванні інклюзивного та толерантного освітнього простору.

З метою діагностики критеріїв толерантної особистості та толерантного освітнього середовища ми повторно використали наступний діагностичний інструментарій:

1) для дослідження когнітивного критерію – вільний прямий асоціативний психолінгвістичний експеримент («Продовжте речення»);

2) для діагностики емоційно-оціночного та емоційно-рефлексивного критеріїв – методика діагностики емпатії особистості Л. Журавльової [5, с. 19];

3) з метою визначення мотиваційно-стимулюючого та комунікативно-діяльнісного критеріїв використали «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. Саннікова, О. Бабчук) [1, с. 2–23].

У межах формувального діагностичного етапу експериментального дослідження на базі Ліцею № 2 було проведено вільний прямий асоціативний експеримент, спрямований на виявлення семантичного простору концепту «толерантність» серед учнів, батьків і педагогів. Дана методика дозволила дослідити зміни щодо глибинних когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів сприйняття толерантності як соціально значущого феномена після дворічної реалізації тренінгової програми [7].

Учасникам експерименту пропонувалося стимульне слово «толерантність», на яке вони мали оперативно відреагувати будь-якою асоціацією, що першою спала їм на думку. Отримані реакції було систематизовано за частотністю вживання, семантичними категоріями та рівнем афективного забарвлення. Аналіз відповідей дозволив виокремити кілька домінантних груп асоціацій:

1. Аксиологічний аспект (ціннісні орієнтації): *повага, людяність, справедливість, довіра, рівність, свобода.*

2. Емоційно-оцінний компонент: *добро, розуміння, гармонія, дружба, підтримка, співчуття.*

3. Соціально-поведінковий вимір: *взаємодія, комунікація, співіснування, прийняття, мир.*

4. Негативно марковані асоціації (поодинокі випадки): *байдужість, слабкість, поступка, примус.*

У результаті аналізу отриманих асоціативних зв'язків було сформовано семантичне поле лексеми «толерантність», що включає такі основні смислові компоненти [9]:

етично-гуманістичний (цінність людської гідності та рівності);

Таблиця 1

**Поінформованість респондентів
щодо видів толерантності**

Види толерантності	Учні (%)	Батьки (%)	Педагоги (%)
Міжособистісна	41,3 → 89,2	37,1 → 84,7	52,6 → 94,8
Міжкультурна	28,7 → 81,4	21,9 → 75,3	47,8 → 91,5
Міжетнічна	32,5 → 83,6	26,3 → 78,1	54,6 → 96,2
Професійна	19,8 → 72,3	13,7 → 65,9	62,3 → 98,5
Управлінська	14,2 → 66,4	10,5 → 58,7	67,1 → 99,3
Між поколіннями	30,4 → 82,7	39,5 → 88,2	49,3 → 94,1
Гендерна	25,8 → 79,5	18,6 → 74,1	58,2 → 95,7
Соціально-економічна	20,5 → 71,8	17,2 → 69,3	55,4 → 97,4
Міжконфесійна	22,3 → 76,2	27,9 → 81,6	60,1 → 96,9
Політична	16,4 → 68,9	12,3 → 61,7	57,8 → 94,6

когнітивний (усвідомлення відмінностей та їх прийняття);

афективно-оцінний (емоційне ставлення до толерантності як позитивного соціального феномена);

праксеологічний (поведінкові прояви, спрямовані на мирне співіснування).

Отримані результати свідчать про те, що у свідомості учасників експерименту толерантність переважно асоціюється з позитивними моральними якостями, комунікативною компетентністю та соціальною гармонією. Наявність нечисленних негативних реакцій вказує на існування альтернативних (конфліктних або примусових) інтерпретацій толерантності в окремих індивідуальних дискурсах. Семантичне поле концепту відображає його складну багатовимірну природу, інтегруючи когнітивні, емоційні та соціально-поведінкові компоненти.

Таким чином, після реалізації формувального етапу експериментального дослідження було зафіксовано значне підвищення рівня поінформованості респондентів щодо поняття толерантності, її основних видів та значення Міжнародного дня толерантності. Згідно з отриманими результатами: до початку експерименту про Міжнародний день толерантності знали 38,2% респондентів; після проведення освітніх заходів цей показник зріс до 87,6%, що свідчить про збільшення рівня обізнаності на 49,4% (див. табл. 1).

Отримані результати підтверджують ефективність реалізованих заходів, спрямованих на формування толерантного світогляду учасників освітнього процесу. Підвищення рівня поінформованості щодо різновидів толерантності сприятиме подальшому впровадженню авторської моделі «Школа толерантності» та розвитку конструктивної міжособистісної й міжгрупової взаємодії в освітньому середовищі.

Для повторної діагностики емоційно-оціночного та емоційно-рефлексивного критеріїв нами була застосована методика діагностики емпатії особистості Л. Журавльової. Отримані результати демонструють позитивну динаміку, що свідчить про ефективність реалізованих заходів тренінгової програми у рамках авторської моделі «Школа толерантності» (табл. 2).

Зміни інтегральних рівнів емпатії серед різних груп досліджуваних представлені в таблиці 3.

Аналіз отриманих результатів продемонстрував наступні тенденції:

1) зниження антиемпатії та індиферентності є ключовим показником зростання рівня усвідомлення важливості толерантного ставлення у соціальній взаємодії;

2) збільшення співпереживання та співчуття демонструє позитивну динаміку розвитку емоційного інтелекту серед учасників освітнього процесу;

3) зростання реального сприяння (як без шкоди, так і на шкоду собі) свідчить про формування просоціальної поведінки та готовності до альтруїстичних дій;

4) зменшення кількості респондентів із низьким рівнем емпатії та підвищення частки осіб із високими та дуже високими показниками підтверджує ефективність реалізованих інтервенцій.

Таким чином, отримані результати свідчать про позитивний вплив заходів тренінгової програми,

Таблиця 2

Зміни у формах і видах емпатії серед респондентів

Досліджувані шкали (фактори)	Вчителі	Учні 2-4 класів	Учні 5-11 класів	Батьки	Батьки майб. першокласників
Антиемпатія	↓ 1,5%	↓ 6,7%	↓ 7,9%	↓ 5,3%	↓ 6,1%
Індиферентність	↓ 5,4%	↓ 12,6%	↓ 9,3%	↓ 7,8%	↓ 8,4%
Співпереживання	↑ 8,2%	↑ 9,3%	↑ 10,7%	↑ 7,9%	↑ 9,6%
Співчуття	↑ 6,4%	↑ 7,8%	↑ 8,2%	↑ 5,9%	↑ 6,7%
Внутрішнє сприяння	↑ 4,1%	↑ 6,9%	↑ 8,5%	↑ 5,7%	↑ 4,8%
Реальне сприяння (не на шкоду собі)	↑ 6,2%	↑ 5,1%	↑ 8,9%	↑ 7,3%	↑ 6,9%
Реальне сприяння (альтруїстична поведінка)	↑ 5,7%	↑ 4,9%	↑ 7,1%	↑ 6,8%	↑ 5,3%

Таблиця 3

Зміни інтегральних рівнів емпатії серед респондентів

Рівні емпатії	Вчителі	Учні 2-4 класів	Учні 5-11 класів	Батьки	Батьки майб. першокласників
Дуже низький	↓ 1,7%	↓ 6,1%	↓ 6,5%	↓ 4,2%	↓ 5,8%
Низький	↓ 4,3%	↓ 11,7%	↓ 9,1%	↓ 7,6%	↓ 8,3%
Середній	≈ без змін	≈ без змін	↑ 2,8%	↑ 1,6%	↑ 2,1%
Високий	↑ 5,7%	↑ 8,3%	↑ 9,6%	↑ 6,2%	↑ 7,1%
Дуже високий	↑ 3,9%	↑ 6,2%	↑ 7,3%	↑ 5,9%	↑ 6,7%

Таблиця 4

Результати діагностики за тестом-опитувальником якісних показників толерантності

Показники	Вчителі	Учні 2-4	Учні 5-11	Батьки	Батьки майб. 1кл.
Емоційний показник	↑ 75,3% (+5,3%)	↑ 21,5% (+7,6%)	↑ 25,8% (+8,5%)	↑ 48,1% (+5,7%)	↑ 41,2% (+4,8%)
Когнітивний показник	↑ 58,6% (+6,3%)	↑ 32,8% (+6,9%)	↑ 45,1% (+6,7%)	↑ 32,9% (+7,2%)	↑ 41,3% (+5,6%)
Поведінковий показник	↑ 60,2% (+6,4%)	↑ 17,9% (+6,8%)	↑ 35,2% (+8,8%)	↑ 36,5% (+7,6%)	↑ 29,7% (+8,3%)
Загальний показник	↑ 65,1% (+6,4%)	↑ 23,4% (+6,5%)	↑ 35,7% (+8,3%)	↑ 40,1% (+7,8%)	↑ 38,5% (+7,4%)

впроваджених у рамках формувального етапу експерименту, на розвиток емпатійних здібностей учасників дослідження. Зменшення рівня анти-емпатії та індивідуальності, поряд зі зростанням співпереживання, співчуття та реального сприяння, є підтвердженням підвищення загального рівня толерантності в межах освітнього середовища Ліцею № 2 Хмельницької міської ради.

З метою повторної діагностики визначення мотиваційно-стимулюючого та комунікативно-діяльного критеріїв використали «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. Саннікова, О. Бабчук). Отримані результати свідчать про значне покращення якісних показників толерантності в усіх групах респондентів (табл. 4).

Аналіз отриманих результатів показав наступні тенденції:

1. Емоційний компонент толерантності зріс у середньому на +6,4% серед усіх респондентів, що вказує на підвищення рівня емпатії та готовності до прийняття різноманіття у міжособистісних взаємодіях.

2. Когнітивний показник продемонстрував приріст у межах +5,6% – +7,2%, що свідчить про збагачення знань респондентів щодо принципів толерантності та механізмів конструктивного спілкування.

3. Поведінковий компонент толерантності зріс найбільше, особливо серед учнів 5–11 класів (+8,8%) та батьків майбутніх першокласників (+8,3%), що свідчить про практичну інтеграцію толерантних норм у соціальну поведінку.

4. Загальний показник толерантності значно підвищився в усіх групах, особливо серед учнів 5–11 класів (+8,3%), що є ключовим свідченням позитивних змін у освітньому середовищі.

Отже, отримані результати демонструють позитивний вплив заходів формувального етапу

на якісні показники толерантності серед учасників освітнього процесу. Зростання когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів толерантності підтверджує ефективність реалізованої тренінгової програми, спрямованої на формування толерантного середовища в межах авторської моделі «Школа толерантності» (рис. 1).

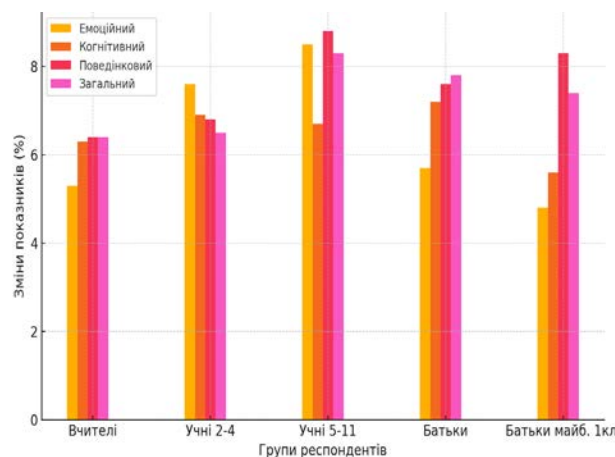

Рис. 1. Динаміка змін якісних показників толерантності

Загальні результати моніторингу вказують на: підвищення рівня обізнаності учнів щодо принципів толерантності – з 45% до 82%; зростання залученості учнів у тематичні заходи (гуртки, тренінги, факультативи) – з 30% до 68%; зменшення кількості конфліктних ситуацій, пов'язаних із непорозумінням та дискримінацією – на 40%; збільшення кількості педагогів, які використовують методи формування толерантності на уроках – з 55% до 90% та підвищення рівня соціальної згуртованості серед учнів – з 50% до 85% (рис. 2).

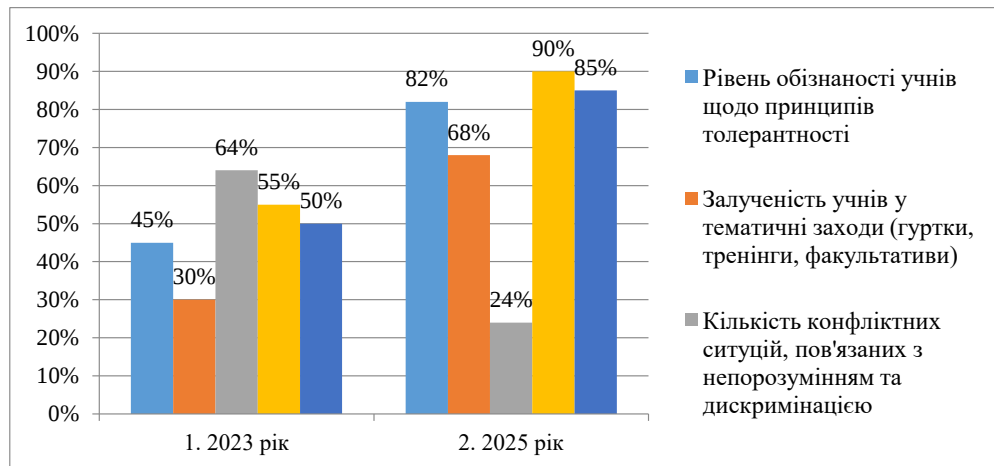

Рис. 2. Результати моніторингу ефективності освітньої діяльності

Результати формувального етапу експерименту підтверджують ефективність впроваджених тренінгових заходів і сприяють подальшому вдосконаленню освітнього середовища закладу.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати проведеного експериментального дослідження підтвердили ефективність впровадження тренінгової програми як інструменту формування толерантності в учнівському середовищі. Аналіз емпіричних даних, отриманих у межах формувального діагностичного етапу експерименту, засвідчив суттєве підвищення рівня соціальної взаємодії, розвитку емпатії та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій серед учасників тренінгових занять. Зокрема, спостерігалось зниження рівня міжособистісної напруженості, зменшення проявів агресивної поведінки, покращення комунікативних навичок і зростання загальної згуртованості учнівських колективів. Впровадження авторської моделі «Школа толерантності» в освітній процес сприяло поступовій трансформації взаємодії між учасниками навчального середовища, що відобразилося у формуванні більш толерантних моделей поведінки, підвищенні рівня довіри та відкритості серед школярів. Тренінгова програма, яка включала інтерактивні методики, групові дискусії, рольові ігри та рефлексійні вправи, довела свою ефективність у розвитку основних навичок ненасильницької комунікації, активного слухання, асертивності та подолання соціальних стереотипів.

Одержані результати дозволяють стверджувати, що впровадження тренінгових технологій для підвищення толерантності є одним із найбільш дієвих механізмів виховного впливу на учнівську молодь, оскільки сприяє не лише формуванню особистісних якостей, необхідних для ефективної соціальної взаємодії, а й створенню безпечного та комфортного освітнього простору.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні змістового наповнення тренінгової програми з урахуванням вікових особливостей учнів різних категорій, інтеграції методик медіації, психодраматерапії та когнітивно-поведінкових інтер-

венцій. Важливим напрямом майбутньої роботи є також розроблення методичних рекомендацій для педагогів щодо адаптації тренінгових методик у практику освітнього процесу та подальше масштабування реалізації авторської моделі «Школа толерантності» на рівні інших освітніх закладів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксьонова В. І. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів. *Грані*, 2018. Т. 21, № 9. С. 118–123.
2. Гаврилук Л. П., Куб'як Н. І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Збірник наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка*, 2019. № 32. С. 40–53.
3. Гнатовська К. С. Педагогічні умови формування толерантної поведінки молодших школярів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2018. № 62. С. 53–56.
4. Горват М. В. Педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка, соціальна робота*, 2014. № 34. С. 57–60.
5. Губарева Д. В., Попов О. А. Толерантність як основа педагогічного процесу. *Освітньо-науковий простір*, 2024. Т. 2, № 7(2).
6. Кендзьор П. І. Толерантність як ціннісна складова полікультурної компетентності особистості школяра. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. № 18(1). С. 306–315.
7. Коваленко А. Б., Федосєєва І. В. Психологія розвитку толерантності підлітка : монографія. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2014. 216 с.
8. Кушнір Ю. В., Оверчук В. А. Особливості формування толерантного інклюзивного освітнього середовища. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2018. № 2(25). С. 23–29.
9. Попов О. А. Толерантність у сучасному суспільстві: виклики та педагогічні підходи. *Освітньо-науковий простір*. 2024. Т. 2, № 6(1). С. 32–39.
10. Сакалюк О. О. Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти. *Наука і освіта*. 2011. № 3. С. 105–108.